

Vėl Lasickis? – Pagaliau Lasickis!

ALIŠAUSKAS, Vytautas. *Jono Lasickio pasakojimas apie žemaičių dievus: Tekstas ir kontekstai*. Vilnius: Aidai, 2012, 192 p. ISBN 978-609-450-010-7. Serija „Baltų mitologijos ir ritualo tyrimai“, 6. ISSN 2029-7661; tiražas 400 egzempliorių.

Šių, 2012, metų pradžioje išėjo reikšminga lietuvių mitologijai knyga: XVI a. Jono Lasickio knygelės „Apie žemaičių dievus...“ (Iohannis Lasicii Poloni. *De diis Samagitarum caeterorumque Sarmatarum et falsorum Christianorum*) naujas leidimas su nauju vertimu iš lotynų kalbos ir nauju jos atsiradimo istorijos bei turinio aiškinimu.

Pirmas mano vidinis atveikis į šią knygą buvo maždaug toks: „O, vėl Lasickis! Lasickis per Lasickį! Tarsi be Lasickio nebebūtų kuo užsiimti...“ Mat, viena vertus, retas lietuvių mitologijos istorinių šaltinių yra susilaukęs tiek publikacijų ir interpretacijų. Vien XX a. antrojoje pusėje Lietuvoje jis su vertimu ir komentarais skelbtas bent dukart! (Palyginti su daugeliu kitų, vos ne vos šviesą išvydusių šaltinių, tai tikrai reta sėkmė.) O kita vertus, Lasickio pateikiami duomenys išties bene geriausiai tinka ne išaiškinti lietuvių mitologijai, o jai sudirbti...

Beje, šiame leidinyje (p. 91–94) nurodyti bei trumpai aprašyti ir visi ankstesni knygelės leidimai. Ir tai anapitol ne vienintelis dalykas, dėl ko mano požiūris į jį netrukus visiškai apsisvertė. Knygoje pateikta bei aprašyta veikalo faksimilė (p. 94–95, 136–152), įgalinanti matyti dažnai nevienodai grafiškai interpretuojamą originalą: antai vienoje vietoje originalo *sertum* „vainiką“ mes iki šiol skaitėme kaip *ferrum* „geležį“ (p. 94)! Negana to, pateiktas bei aptartas ir lotyniškas teksto perrašas šiuolaikiniais spaudos rašmenimis (p. 95–96, 100–132), gerokai supaprastinantis teksto skaitymą. Na, tiek faksimilė (1969 m. Juozo Jurginio leidime, tiesa, – kita!), tiek perrašas („Baltų religijos ir mitologijos šaltinių“ II tome, 2001 m.) šiaip jau buvo prieinami. Užtat jie dabar viename leidinyje, esant reikalui, nesunkiai sužiūrimi. Be to, perraše paliktos faksimilės puslapių nuorodos, tokį sužiūrėjimą labai palengvinančios. Bet svarbiausia, kad pirmąsyk vertimas pateikiamas ne atskirai nuo originalo perrašo, bet lygiagrečiai, čia pat (kairiajame lapo puslapyje originalo perrašas, dešiniajame – vertimas),

todėl, norint pagal vertimą susirasti originalą, nebereikia vartyti daugybės puslapių ir skaityti lotyniškai išties pastraipų (o tai tūlam nėra taip jau paprasta) – gana pažvelgti kairėn. Negana to, kiekviename puslapyje originalo eilutės sunumeruotos, o knygos gale pateikta dalykinė rodyklė su nuorodomis į puslapį bei eilutę – vėlgi milžiniškas palengvinimas!

Taigi kiekvienas, kam tenka turėti reikalų su istoriniais šaltiniais ir ypač su Lasickiu, netruks patirti, kad ši knyga yra parengta jam. Esama joje ir daugiau visokių parankių dalykų, kaip antai Lasickio minimų šventųjų trumpas aprašas. Ačiū Dievai, *pagaliau* šiuo svarbiu ar bent jau neišvengiamu XVI a. šaltiniu bus galima naudotis žmoniškai ir paprastai! Be Dievo, žinoma, ir Vytautui Ališauskui už tai – nuoširdus ačiū!

Vertas pripažinimo ir Ališausko iš naujo atliktas Lasickio knygelės vertimas, kurį deramai įvertinti bus galima tik ilgainiui, juo naudojantis.

*

O atidžiai perskaičius Vytauto Ališausko autorinę knygos dalį, verste apsvirtė mano požiūris ir į patį Lasickio veikalą bei jo pateikiamus duomenis. Pirmąsyk taip nuodugniai apžvelgiamos veikalo atsiradimo aplinkybės, be to, ne tik istorinės (p. 9–20), bet ir ideologinės (p. 81–90). Nepaprastai šviežia ir įdomu! Tačiau svarbiausia, jog pirmąsyk pamėginama Lasickį, kaip lietuvių religijos ir mitologijos šaltinį, ne eilinįsyk sudirbti bei nuvertinti, bet išteisinti, reabilituoti – ir sėkmingai! Šiaip jau, pagalvojus, stebina, su koku pasimėgavimu, kaip kokie maitvanagiai, kai kurie tyrinėtojai yra linkę menkinti, netgi niekinti savo tyrimo šaltinius! Tokiu atveju išties, pasak Ališausko, „tyrinėtojo dažnai daugiau pasakoma apie save, o ne apie Lasickio pateiktas žinias ar iš senovės paveldėtą žemaičių pasaulėvaizdį“ (p. 53–54). Šia prasme vadinamasis „pozityvizmas“ kitąsyk gali būti vertinamas ne kitaip nei mokslo dirvoje pasireiškęs apgailėtinas dvasinis neįgalumas. O pasirodo, kad gana vienąsyk tiesiog dorai, atvira širdimi priėti prie reikalo, kad ir jis tau atsivertų (senas kaip pasaulis dėsnis: kaip pašauksi, taip atsišauks). Ypač šitaip priėti prie žmogaus – nes juk senovės autorius irgi žmogus, net jeigu jis buvo lietuvių religijos ir mitologijos šaltinio autorius!

Lasickio reabilitacijai paskirtas stambiausias, branduolinis Ališausko darbo skyrius, pavadintas „Apie netikrus dievus: kas įkliuvo į skeptikų spąstus“ (p. 1–80). Skyrių sudaro keturi poskyriai, paeiliui atremiantys įvairius įprastus Lasickio užsiuolimus: „I. Lasickio informacija nepatikima, mat rašydamas jis turėjęs poleminių tikslų bei norėjęs skaitytojus stebinti ir linksminti“ (p. 23–29); „II. Lasickio informacija nepatikima, kadangi nei jis pats, nei jo informatoriai nemokėję lietuviškai ir nepažinoję krašto, kuriame gyveno“ (p. 29–40); „III. Lasickio informacija nepatikima, nes jo veikale minima neįtikėtinas skaičius dievybių, daugelis jų kituose šaltiniuose nepaliudyta, kai kurie teonimai iš tiesų esą ne dievų vardai, o vietovardžiai ar paprastų realijų įvardijimai“ (p. 40–72); „IV. Lasickio informacija nepatikima, nes dėstymas yra padrikas, autorius nesuvokia medžiagos: sudievinas gamtos jėgas laiko asmeninėmis būtybėmis, ‘dvasias’ paverčia ‘dievais’, neišmano mitologinių būtybių funkcijų“ (p. 72–80). Anaiptol! Pasirodo, kad „autoriumi lietuvių kalba nebuvo visai svetima“, bent jau tikrai „turėta kalbinės nuovokos“ (p. 31), galų gale „galime gan drąsiai teigti, jog Lasickis apie lietuvių kalbą šį tą nutuokė“ (p. 32). Juolab tai pasakytina apie jo informatorių matininką Jokūbą Laskauską, kurio Lietuvoje sudarytuose inventoriuose „išlaikytos gan tikslios lietuviškos valstiečių asmenvardžių formos“, „gausu lituanizmų“, „maža to – Lasickio tekste lietuviškos frazės į lotynų kalbą išverstos

gan tiksliai, suvokiant jų prasmę“ (p. 34), todėl negalima pernelyg abejoti dėl Laskausko „gebėjimo susišnekėti lietuviškai“ (p. 35). Išvada: „Laskauskas yra pirmas LDK gyventojas, surinkęs ir, kaip pagrįstai spėjame, užrašęs mitologinės ir folklorinės medžiagos. Maža to, jo informacija rinkta per ilgesnį laiką ir remiasi, anachronistiškai tariant, ‘lauko tyrimais’. Todėl natūralu, kad ji aprėpia visus parakrikščioniškojo šventybės pasaulio aspektus. Rašiusieji apie Lietuvos mitologiją iki Laskausko (*de facto* ir iki Lasickio) buvo svetimšaliai, labai kliovęsi rašytiniais irgi svetimšalių šaltiniais, atsitiktiniais patyrimais bei pasakojimais ir dažnukart pirmenybę teikę literatūrinėms ambicijoms, o ne medžiagos autentiškumui. Tad išsiskyrimas su vienalaikiais ar ankstesniais šaltiniais neturėtų būti argumentas prieš Lasickio perimtą ir spaudai parengtą medžiagą“ (p. 41–42). Taigi darosi aišku, jog „rašantysis (Laskauskas / Lasickis) reikalą išmanė ne paviršutiniškai. Maža to, jau esame užsiminę, kad Lasickis, pateikdamas skaitytojams faktus, nesistengia sukelti pastariesiems priešišką reakciją“, o galų gale netgi „turime pripažinti, kad tekste ryškėjantis santykis su žemaičių ‘pagonybe’ būdingesnis šių dienų mokslininkui negu sieklų išganymu susirūpinusiam krikščioniui“ (p. 75).

*

Pakeliui knygoje pasakoma vertingų teorinių įžvalgų, Lietuvoje išsiilgtų kaip gairių lietus per sausiausią sausrą! Pavyzdžiui, mitologijoje bei religijotyroje įsigalėjusio dievybės ir *dvasios* skyrimo kritika. „Be abejo, aptariamoji [Laskausko / Lasickio] ‘žemaičių dievų’ sisteminė rekonstrukcija negali būti laikoma mokslinė šiaandienės etnologijos ar religijotyros metodų prasme. Ji radosi susijungus tiesioginei patirčiai, humanistiniam išsilavinimui, intuicijai ir sveikam protui. Tačiau mokslininkų darbuose tarpais mėginama (nebūtinai reflektuotai) senųjų autorių darbus vertinti pagal XIX a. ir vėliau sukonstruotas religijos kilmės bei raidos teorijas. Vienas keisčiausių priekaištų Lasickiui yra tas, kad jis rašė apie ‘dvasias’ ir neskyrė jų nuo dievų. Antra vertus, šis priekaištas atspindi vieną svarbesnių baltų religijos istorijos problemų. Daugelio apie ją rašiusių istorikų ir religijotyryninkų intelektualinį foną sudarė vienokia ar kitokia animizmo teorija, kartais praskiesta Usenerio mokymu apie ‘akimirksnio’ ir ‘sritinių’ dievybių raidą. Evoliucijos klausimas užtemdė visas kitas problemas. Animizmo–politeizmo–monoteizmo ar ‘akimirksnio dievybių’–‘sritinių dievybių’–‘tikrųjų dievų’ evoliucijos posūkiu tapo pagrindiniu interpretacijos įrankiu“ (p. 78). „Beveik užkeikimo statusą iki pat mūsų laikų įgijo su faktais niekaip nederantis stereotipas, jog [cituojamas Zenonas Ivinskis] ‘lietuviai įdvasino gamtos jėgas ir

jos reiškinius, dar jiems nesuteikdami antropomorfiško pavidalo'. Šis 'dar' turėjo reikšti pirmykščius (t.y. primityvius) religinius vaizdinius, nepanašius į išplėtotas graikų ar indų mitologijas. Laskausko surinkta informacija buvo pripažinta jei ir kiek tikėtina, tai mažaverte: jo aprašomos būtybės esančios "tik dvasios", nors „iš tikro dvasios sąvoka jau cituotuose baltų religijos tyrinėtojų tekstuose laužta iš piršto“ (p. 79).

Reikšminga pastaba, jog „senosios religinės praktikos ir net mitologijos turėtų būti traktuojamos ne kaip pasaulėžiūros, bet kaip pasaulėvaizdžiai. Kai kalbame apie pasaulėžiūras, galvoje turime į episteminių pobūdį pretenduojančių teiginių ir visuotinai galioti privalančių vertybių sistemas, siekiančias loginio pagrįstumo ir nuoseklumo. Tuo tarpu pasaulėvaizdžiai remiasi betarpišku ir fragmentišku supančio (gamtinio ir kultūrinio) pasaulio išgyvenimu, asmeninę ar grupinę patirtį įpraminant per bendruomenės atmintyje saugomą tradiciją. Pasaulėvaizdžio fragmentai nebūtinai turi būti koherentiški, nes gyvenimo visuma suvokiama kaip šis tas daugiau negu patirtų fragmentų suma. Šiuos fragmentus ar jų junginius įkūnija skirtingu metu atsiradę mitai, ritualai, prietaringos praktikos, paprotinės moralės ir elgesio maksimos. Išsamaus ir neprieštaringo tokio darinio aprašo pateikti neįmanoma“ (p. 74).

Svarbus yra *eponimo* sampratos priminimas, pernelyg daržnai užmirštas (ar net išvis nesuprastas) mūsų religijotyroje. „Reikšmingas dievavardžių šaltinis – eponimijos (gr. *epōnymia* 'praminimas') reiškinys. Tai graikiška sąvoka, reiškianti praminimą, prievardžio davimą, netgi vardo suteikimą. Eponimija galėjo reikšti, kad kokia nors vietovė ar objektas gauna vardą nuo su jais susijusio dievo ar herojaus. Antra vertus, ir pati dievybė galėjo gauti vardą pagal savo specifinę funkciją ar vietovę, kurioje buvo gerbiama. Antai Apolonas, kaip pranašavimo dievas, galėjo vadintis Loksijas (*Loxias* 'dviprasmiškai kalbant'), kaip menų globėjas – Mūzagetas (*Mousēgetēs* 'Mūzų vedlys'), o pagal vieną svarbiausių kulto vietų, Delfus, – Delfiškasis (*Delphinios*) ir t.t. Eponimijos reiškinys žinomas ne tik indoeuropiečių religijoms – galime sakyti, kad tai universalus šventybės 'įvietinimo', 'prijaukinimo' būdas“, užtat „šiuolaikinėje religijotyroje eponimo sąvoka vartojama sąlygiškai, peržengiant konkrečių religijų rėmus (kartais analogiškai vartojamos ir epiteto, titulo ar apeliatyvo sąvokos). Patogumo dėlei gali būti skiriami funkciniai (kai pabrėžiama dievybės veiklos ar globos srities specifika) ir kultiniai (kai jos šaukiamasi titulais ir epitetais) eponimai (epiklezės), nors tarp jų griežtą ribą nubrėžti sunku. Vienoje arba kitoje grupėje galima rasti vietos ir toponiminiai eponimams, nors dėl spe-

cifikos jie verti atribojimo nuo anų grupių“ (p. 56). Savo ruožtu „kultiniai epitetai nesunkiai gali tapti atskiromis dievybėmis. Ši tendencija išlieka net liaudiškojoje krikščionybėje“ (p. 58).

Šitaip paaiškinamos trys Lasickio gabijos (*Gabie*, *Polengabia* ir *Matergabia*); Gardunyčio eponimas „karvaičių éraičių (dievas)“ (p. 58–60); o ypač vaisingai – „dievavardžiai-vietovardžiai“ *Deuoitis*, *Vetustis*: „Dievaičio ir Vetušio vardai yra būdingos Perkūno ir Mėnulio epiklezės. Tai nėra retas reiškinys – religijų istorija liudija, jog skirtingi dievai dažnai šaukiami tomis pat epiklezėmis. Ne per toliausiai esančių Dievaičio ir Vetušio vietovių pora tikėtina tinka Mėnuliui. Vietovės sakralumą primena Šventupio hidronimas. Jautkaklis gal galėtų sietis su vienu iš jauno, 'raguoto', Mėnulio įvaizdžių – jaučiu. Net jei ši vietovė ir nebūtų identiška minimajam Dievaičiui, tai labai geras analogas. Žodžiu, tenka kalbėti ne apie įprastus vandenvardžius ar vietovardžius. Natūrali mintis, kad šios vietovės yra jauno ir seno Mėnulio šventvietės, ir susiduriame su kito tipo eponimijos reiškinio – kai vietovė gauna vardą nuo dievo, kuriam ji pašvęsta“ (p. 61–62).

*

Pateikiamos ir kai kurių kitų Lasickio veikale minimų mitinių būtybių naujos interpretacijos, kitąsyk labai įdomios. Vertas dėmesio aiškinimas *Percuna tete* esant pažodžiui būtent *Perkūno tetą*, atitinkančią Baltarusijoje paminėtą irgi su Perkūnu susijusią *Цѣця* ir Lietuvoje iš pasakų žinomą *tetą raganą* (p. 47–53). (Negaliu tik sutikti su pateiktoje pasakoje minimų baltos, raudonos ir juodos spalvos personažų prilyginimu Žaibui, Griausmui ir Perkūnui – šio tipo pasakose tai būdingai yra Diena, Vakarai/Rytas ir Naktis.) Paminėtina deivės Veli(u)onos reabilitacija bei gretinimas su Veliuonos vietovardžiu (p. 55, 63–65, 157). Iš naujo pakeltas su ja susijusio Ežiagulio klausimas (p. 63–65) (tik p. 64 klaida: vietoj Ežiagulis – Žemgulis). Reikšmingų minčių pasakoma ir apie Medeina-Ragainą (p. 69–72). Tačiau bene įdomiausias, įspūdingiausias yra dievybės *Tavvals* aiškinimas: tai esąs kultūrinis herojus, visokių išradimų „pradininkas“, visa ko „prasimanytojas“, lietuviškasis triksteris, išdaigininkas, nenusipėjamas ir nepastovus, be paliovos šen ir ten tavaluojantis ar tabaluojantis Tavalas ar Tabalas (p. 66–69, 155). „Išdaigininkas paprastai turi kultūrinio herojaus bruožų, jis gali ir padovanoti žmonių padermei civilizacinių gėrybių, arba išmokyti naudingų dalykų – tiesa, jo dovanos dažnai įgyjamos neteisėtu būdu. Daugelyje kultūrų išdaigininkas suvokiamas kaip Kūrėjas, bet jo veiklos rezultatai gali turėti groteskiškų bruožų. Maždaug tokia figūra turėtų būti ir Lasickio

Tavvals. Geriausias kandidatas šiam pavidalui užpildyti gyvu turiniu – vėlgi Velinas, velnias, kokį jį pažįstame iš lietuvių folkloro“ (p. 68). Skamba labai netikėtai. Ir vis dėlto kažkaip keistai įtikinamai. Įtikinamai pirmiausia dėl pamatinės autorius nuostatos neskubėti visko, ko iš pirmo žvilgsnio nesupranti, nupiginti ir sumenkinti (atseit, jei aš nesuprantu, tai ir pats dalykas nieko vertas – kažkoks „tabalas“). Pasirodo, ir į keisčiausią „dievuką“ pažvelgus atviru žvilgsniu, kaip į vertą religijotyros objektą, jis gali atgręžti savo nematytą veidą. O kad tas veidas iki šiol buvo toks nematytas, gal tai vis dėlto ne jo, o mūsų bėda?

*

Kartu su aptarta knyga dar norisi paminėti jau jai išėjus pasirodžiusį atskirą Vytauto Ališausko straipsnį „Dievai po Lietuvos dangumi, 1619 metai...“, paskelbtą *Naujajame židinyje*, 2012, Nr. 2, p. 95–102. Čia tai išvis kažkoks stebuklas: Vatikano archyvuose aptiktas ligi šio nežinotas XVII a. pradžios lietuvių religijos ir mitologijos šaltinis iš Rytų Lietuvos (p. 95), kuris straipsnyje kartu su vertimu (vėlgi lygiagrečiu) pristatomas (p. 100–102) ir interpretuojamas (p. 95–100). Šaltinyje minimi ir greta Ališausko interpretuojami 10 lietuvių dievavardžių: *Karalus Dunga*, *Žempats*, *Jsodas*, *Nuosetas*, *Dimsipats*, *Galb Dewe*, *Diewogindiwe*, *Aukie*, *Dirwoksznis*. Kai kurie jau žinomi kaip tik iš Lasickio bei kitų istorinių šaltinių arba padeda juos suprasti (pavyzdžiui, *Nuosetas* – *Nosolą*, p. 98–99). Kiti – negirdėti neregėti. Reikšmingiausias pirmasis – *Karalus Dunga*. Po neilgo, tačiau gilaus ir išmintingo nagrinėjimo Ališauskas daro išvadą: „Vargu ar kas ryšis neigti, kad Dangaus Karalius yra kitas Dangaus Dievo įvardijimas. Ši sąsaja vėl akina žvelgti į mįslingąjį Lasickio *Auxtheias Vissagistis*“, ir galų gale prieinama štai kokia išvada: „Tokia nepriklausomų šaltinių dermė liudija esant itin seną vaizdinį, kurio negalima kildinti iš krikščionybės. Pati įvardijimų įvairovė yra giliai siekiančios tradicijos, išsišakojusio kulto ir geografinio paplitimo žymė. Galime drąsiai teigti, kad susiduriame su aukščiausią indoeuropietiško paveldo dievybe, Dangaus Dievu, vėliau praminta ir Dangaus Karaliumi. Bibliam Dievui evangelizacijos procese priskirti jos senieji kultiniai epitetai, tarp jų *Aukštėjās* – *Aukštasis*. (Įdomią *karaliaus* ir *aukštojo* epitetų sąsają regime sustabarėjusiam posakyje, cituojamame LKŽe: *O tu karalius aukštasis (stebintis), jau lyna!* Šatės, Skuodo r.). Tačiau ir antras apeliatyvas, pagal Lasickio tekstą rekonstruojamas kaip *Visagalšis*, nėra prilipdytas visai iš pašalio: indoeuropietiška tradicija aukščiausiąjį Dievą įvardija kaip *visa-žinį* ir *visa-regį*. Žinoma, kalba apie valstietiškoje mitologijoje išlikusią

aukščiausios dievybės sampratą ir realų kultą nereiškia, kad turime grįžti prie pirmykščio monoteizmo teorijos, tačiau taip pat reikia pripažinti, jog ide. **Dyeus* laikyti viso labo ‘švytinčio dangaus personifikacija’ tėra duoklė atgyvenusiam animizmui. **Dyeus* – ‘dievų ir žmonių Tėvas’ – yra galutinis religinės patirties referencijos taškas“ (p. 97–98). Atitinkamo aiškinimo susilaukė ir *Diewogindiwe*, t.y. Dievo Gimdyvė. „Artimiausias žinomas jos analogas būtų Laviškio minima *dievų motina*. Galbūt čia turime šios mįslingos moteriškos deivės ir krikščioniškos Dievo Motinos vaizdinių interferenciją“ (p. 99). Juoba turint omeny, kad ir krikščioniškosios Dievo Motinos kultas bei deifikacija yra būtent senojo Deivės garbinimo apraiška.

*

Pagaliau į lietuvių pažvelgta kaip į žmogų, o į jo sielos pagimdytus vaizdinius – kaip į visavertę žmogaus dvasios raišką – Dievo raišką žmogaus dvasioje. O sugebėjimas kitam ar kito tikėjimo žmogui pripažinti Dievą – bene patikimiausias ženklas jį pažinus pačiam. Ypač kai tas *kitas* – tik buvęs atstumtas ir paniekintas *pats*.

Dainius RAZAUSKAS

PUBLICATIONS

Lasicki again? – Finally Lasicki!

Dainius RAZAUSKAS presents Vytautas Ališauskas' book *Jonas Lasicki's account of the Samogitian gods: Texts and contexts*. This is a new edition of the 16th century source on Lithuanian religion and mythology, Jan Łasicki's book *De dii samagitarum...*, with a translation into the Lithuanian language, and a very apt and quintessential historical and mythological analysis of it. First, the technical side of the book should be considered as noteworthy: the original facsimile is presented, a Latin transcription with numbered lines juxtaposed to the Lithuanian translation, and at the end of the book – a subject index. So, using the book is most convenient. In the introductory analytical article, the source's author and his work is thoroughly and substantially rehabilitated, although before, especially by early 20th century positivists, they were greatly diminished and vilified. Moreover, V. Ališauskas provides quite exciting mythological interpretations of the presented book, and significant methodological comments on religious studies.

At the end of the review is mentioned the recently announced significant work of V. Ališauskas – the article “The gods under Lithuania's sky. The year 1619...” (*Naujasis židynys*, 2012, no. 2. 95-102). This article presents and discusses a new, still completely unknown source of Lithuanian religion and mythology.